

DOI:10.35774/app2023.04.037
УДК 343.85:343.352(477)

Микола Кравчук,

кандидат юридичних наук, доцент, доктор
права УВУ, професор кафедри теорії права
та конституціоналізму

Західноукраїнського національного
університету, почесний професор

університету, Заслужений юрист України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6962-1831>

СУТНІСТЬ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПОБУДОВИ ЇЇ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Обґрунтовано значимість правової держави в державотворенні України. Розкрито плюралістичне поняття правової держави. Окреслено різнопланові підходи до визначення поняття «правова держава», відображено її основні ознаки. Детально розглянуті такі вимоги до утвердження правової держави: велике значення природних, невід'ємних та невідчужуваних прав і свобод людини; принцип розподілу влади; обмеження дискреційних повноважень; верховенство Конституції; принцип правової визначеності; принцип пропорційності; принцип правової безпеки і захисту довіри громадянина до свого правового становища; незалежність суду і суддів. Проведено оцінювання рівня побудови такої держави в Україні. Встановлено основні напрямки побудови правової держави.

Ключові слова: правова держава, державне будівництво, державотворення, Українська держава, державність.

Kravchuk M. V.

The essence of the rule of law and the main directions of its building in Ukraine: theoretical and legal research

This scientific article substantiates the importance of the rule of law in the creation of a state in Ukraine. The pluralist concept of the rule of law is revealed. Various approaches to the definition of the concept of «rule of law state» are outlined, its main features are highlighted. The following requirements for establishing the rule of law are considered in detail: the great importance of natural, inalienable and inalienable human rights and freedoms; the principle of the distribution of power, which provides for the existence of relatively independent and independent branches of power - legislative, executive, judicial, and the establishment of such relationships between them that would make it impossible to usurp all or most of the state power in the hands of one state body, and even more so in hands of one person; limitation of discretionary powers; the supremacy of the Constitution; the principle of legal certainty, which means the requirement of clarity of the grounds, goals and content of regulatory prescriptions, especially those addressed directly to citizens; the principle of proportionality regulates the relationship between the set goal and the means and methods of achieving it; the principle of legal security and protection of the citizen's trust in his legal position; independence of the court and judges. An assessment of the level of construction of such a state in Ukraine has been carried out. The main directions of building a rule of law state have been established.

Keywords: rule of law, state building, state formation, Ukrainian state, statehood.

Постановка проблеми. Побудову правової держави визначено як важливу стратегічну мету Українського державотворення і тому закріплено в ст. 1 Основного закону держави – Конституції України, акті вищої юридичної сили, де зазначено: «Україна є суверена і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [1], що надає цьому процесу особливої значимості.

На думку Ю. М. Оборотова: «саме у правовій державі, через все різноманіття здійснюваних державних функцій і конкретних видів діяльності отримує своє яскраве вираження гідність особистості» [2, с. 10].

За словами В. Д. Левчука «Правова держава є одним із найбільш важливих досягнень людства. Але слід зауважити, що на сучасному етапі розвитку суспільства в цілому, правова держава виступає ідеалом, певним гаслом, конституційним принципом, свого роду дороговказом у майбутнє, і поки що не отримала повного втілення у будь-якій країні» [3, с. 121].

© Микола Кравчук, 2023

За твердженням П. М. Рабіновича: «Концепція правової держави дає відправні гуманістичні орієнтири для вдосконалення й розвитку сучасної демократичної держави (зокрема, в Україні), спрямовує у відповідному напрямі діяльність різноманітних органів. Цією концепцією можуть послуговуватись і громадяни для ідеологічного обґрунтування своїх очікувань та вимог щодо правової політики держави. І тут слід чітко наголосити на тому, що визначальним критерієм «правовості» держави є забезпечення нею верховенства права як явища загальносоціального. Тобто йдеться про панування у суспільстві й державі саме основоположних («природних») прав людини, збалансованих із основоположними правами інших суб'єктів суспільства» [4, с. 40].

Водночас пройшло більше тридцяти років розбудови Української держави, однак суттєвих зрушень у формуванні правової держави не відбулося, хоча створення такої держави – це конституційно закріплене завдання. Тому українські правники скорегували мету побудови правової держави через активне втілення в українське державотворення принципу верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема правової держави відображена в працях багатьох вчених, зокрема: М. С. Кельмана, М. І. Козюбри, В. В. Копейчикова, В. О. Котюка, Н. М. Крестовської, А. Ф. Крижановського, В. Д. Левчука, Ю. М. Оборотова, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабіновича та ін.

Однак у вказаних працях викладені авторські позиції щодо бачення цієї проблеми. Тому важливо узагальнити плюралістичне висвітлення сутності правової держави і подати більш масштабні, різнопланові поняття і риси та основні напрямки формування такої держави в Україні.

Об'єктом дослідження є основні тенденції здійснення українського державного будівництва.

Предмет дослідження становлять поняття, основні характерні риси правової держави, особливості її розбудови в Україні.

Мета наукової розробки – окреслити плюралістичне поняття правової держави. Надати широко-масштабну характеристику правової держави. Визначити її основні, загальні ознаки та напрямки побудови такої держави, особливо вагомими для українського державотворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті розкриття теми насамперед необхідно надати плюралістичне визначення правової держави. Своєрідне поняття правової держави сформулював В. О. Котюк, адже воно базується на основних ознаках такої держави: «Правова держава – це така держава, яка має всі ознаки звичайної типової держави (державну владу, територію, суверенітет, фінансову-грошову систему, державну мову, національну культуру), а також соціально-демократичну форму правління і демократичний державний режим, які засновані на пріоритеті права і правових законів, забезпеченні основних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, прав і свобод народу, законності й правопорядку відповідно до основних вимог і суті права – правди, правильності, наукової обґрунтованості, справедливості, рівності й рівноправ'я, гуманізму» [5, с. 285].

За твердженням авторського колективу навчального посібника за загальною редакцією В. В. Копейчикова: «Правова держава – це новий етап розвитку державності. Її не можна проголосити – вона повинна скластися як результат реформи економічних, політичних, державних і правових інститутів, реальної зміни характеру взаємовідносин між суспільством, державою та особистістю. ...Отже, в загальному вигляді, правову державу можна визначити як державу, в якій панує Право, або як правову форму організації діяльності публічно-політичної влади та її взаємовідносин з індивідами як суб'єктами права» [6, с. 29, 30].

У цьому плані Н. М. Крестовська акцентувала увагу на тому, що «термін правова держава введений у науковий і політичний обіг німецьким вченим Карлом-Теодором Велькером (1813 р.), а Роберт фон Моль дав йому визначення: правова держава – це держава, заснована на закріпленні в Конституції прав і свобод громадян і забезпеченні їх судовим захистом (1829 р.)». Вчена визначила «правову державу як такий тип держави, влада якої заснована на праві, обмежена правом та здійснюється у правових формах» [7, с. 411].

На думку авторського колективу під головуванням М. С. Кельмана: «правова держава – це організація публічної влади, яка базується на принципах поваги до особи й недоторканості її прав і свобод, верховенства права, дотримання закону. Правова держава є системою органів та інститутів, які гарантують та охороняють нормальне функціонування громадянського суспільства» [8, с. 227].

За твердженням авторського колективу Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого: «правова держава – це організація політичної влади, діяльність якої заснована на визнанні та реальному забезпеченні прав і свобод людини, верховенстві права і взаємній відповідальності особистості і держави» [9, с. 152].

З цього приводу О. Ф. Скакун вказала: «правова держава ґрунтується на розвиненому громадянському суспільстві, в якій юридично визнаються і рівно гарантуються усі основоположні (природні) права і

свободи людини, реалізація яких збалансована з їх обов'язками та правами інших людей, а державна влада пов'язана правом з метою запобігання її зловживанням» [10, с. 194]. У попередньому виданні вчена сприймала правову державу як соціально правову і розуміла її «як політичну організацію суспільства, у якому право пов'язує і підкоряє собі державну владу, а основні права особи та її соціальна безпека складають зміст свободи, заснованої на законах, які приймаються і піддаються зміні законним шляхом» [11, с. 140].

На нашу думку, найбільш повно охарактеризував правову державу П. М. Рабінович, сформулювавши основи концепції правової держави. Саме у такій концепції вчений ствердив: «здійснення основоположних прав кожною людиною і всіма спільнотами, котрі існують у певній країні, може забезпечувати насамперед відповідна держава. ... І якщо держава максимальною мірою буде реалізовувати таку свою здатність, зробить це своєю функцією, тоді вона зможе справді вважатись правовою». Отже, висловлюючись стисло, він акцентував, що «*правова держава – це держава реальних основоположних прав і обов'язків людини та інших суб'єктів суспільства*. Більш повну дефініцію розглядуваного поняття, вчений подав таким чином: *правова держава – це держава, в якій юридичними засобами, максимально забезпечена збалансована реалізація основоположних прав і обов'язків людини та інших суб'єктів суспільства*» [4, с. 46]. Далі вчений у своїй концепції правової держави зазначив: «Основоположні права мають бути пріоритетною, вищою цінністю політики такої держави, а їх впровадження і захист – її головним покликанням, її визначальним завданням. Саме така держава є нині одним найвизначнішим загальнолюдських політико-юридичних ідеалів. Концепція правової держави формувалася в історії політико-правової думки поступово, втілюючи кращі, гуманістичні здобутки соціальної теорії та практики. При цьому використовувались окремі положення, висловлені такими видатними мислителями, як Платон і Аристотель, Т. Гоббс і Дж. Локк, Ж-Ж. Руссо і Ш-Л. Монтеск'є. Головним же «фундатором» зазначеної концепції цілком слушно вважається видатний німецький філософ І. Кант (хоча сам він вживав дещо інший термінологічний вираз – «правовий державний устрій»). Серед українських вчених, хто підтримував і розвивав ідею правової держави були: Б. Кістяківський, М. Палієнко, С. Дністрянський, А. Малицький, В. Старосольський» [4, с. 46]. Крім того, у цій концепції правової держави зазначено, що сучасна загальна теорія правової держави ґрунтується на семи основних положеннях. Найважливіші з них такі: *по-перше*, в єдності, «зв'язці» двох явищ права і держави первинним є загально-соціальне («природне») право навіть вже тому, що воно виникає раніше й незалежно від держави; *по-друге*, держава у своїй діяльності має бути обмежена саме таким правом, перед усім у процесі законотворчості; *по-третє*, найголовніше призначення такої держави – забезпечити здійснення, охорону та захист основоположних прав людини й інших суб'єктів; *по-четверте*, уявлення про правову державу вирішальною мірою залежить від того, яким правом прагнуть її пов'язати, і як саме інтерпретують права людини. Відповідно до трансформації праворозуміння дещо оновлюється, перетлумачуються й певні уявлення про правову державу. Підсумовуючи, вчений вказав: «Отже, державам справді правовим мають бути притаманні як спільні, так і особливі ознаки, властивості. Усі вони можуть бути розподілені на соціально-змістовні (або так звані матеріальні) і формальні (структурно-організаційні, процедурні)» [4, с. 48].

Для повної, розширеної характеристики правової держави доцільно виокремити всі ознаки, які окреслив науковець. У цьому плані він зазначив: «Лише комплексне поєднання у держави всіх наведених ознак – і змістовних, і формальних – може створити підстави задля того, щоб вважати її правовою» [4, с. 51].

Тож, **«соціально-змістовні ознаки правової держави:**

- 1) закріплення у конституційному та інших законах основоположних прав людини;
- 2) панування у суспільному і державному житті таких законів, які виражають волю більшості або всього населення країни. ... Інакше кажучи, у правовій державі панування законів характеризується певними і якісними, і кількісними показниками;
- 3) врегулювання відносин між особою й державою на основі загально-дозвільного типу юридичного регулювання «можна чинити все, крім того, що прямо заборонено законом»;
- 4) взаємовідповідальність особи і держави;
- 5) притаманність усім громадянам високої правової культури, зокрема їх обізнаність з життєво необхідними законами, а також умінь і навичок використання останніх у практичному житті» [4, с. 49].

«Формальні ознаки правової держави:

- 1) чіткий розподіл функціональних повноважень держави між певними спеціалізованими різновидами її органів – законодавчим, виконавчим, главою держави, судовими, контрольно-наглядовими – на основі підпорядкування їх діяльності саме закону як волевиявленню всього народу або його вищого представницького органу законодавчої влади;

2) юридична захищеність особи, тобто наявність у державі розвинутих та ефективних процедурно-юридичних засобів (механізмів) для вільного здійснення, охорони й захисту основоположних прав людини;

3) високозначуще становище у суспільному й державному житті судових органів. Таке становище судових органів – своєрідний «лакмусовий папірець», аби оцінити, чи є держава правовою;

4) неухильне й повсюдне виконання законів і підзаконних нормативних актів усіма часниками суспільного життя, насамперед державними органами та органами місцевого самоврядування» [4, с. 50–51].

Тож-бо, основи концепції правової держави П. М. Рабіновича є базисом для розуміння її змісту, на це вказує також і М. С. Кельман [8, с. 230].

У цьому плані за поданням Пенсійного фонду України Конституційний Суд України дав тлумачення ст. 1, де відображена характеристика правової держави: «Конституційний Суд України, вирішуючи порушені у конституційному поданні питання, виходить з того, що Україна є соціальною, правовою державою, в якій визнається і діє принцип верховенства права; людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність; усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані; при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод; кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості; громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» [12].

Дефініція правової держави також подана в 20-томній Великій українській юридичній енциклопедії, де зазначено: «правова держава – держава, основою функціонування якої є право, в якій гідність людини, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю, гарантуються права і свободи людини, громадянина, забезпечується справедливе правосуддя, державна влада здійснюється на засадах принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, наявні конституційні засоби обмеження державної влади. Сутнісними передумовами правової державності є демократичний устрій держави, легітимність державної влади і правовий характер закону» [13, с. 467].

Отже, «правова держава» розуміється як «держава, в якій правовими засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорону і захист основних прав і свободи людини. Це держава, в якій панують закони, що ґрунтуються на загальнолюдських цінностях і гарантують реальну можливість кожній людині ефективно здійснювати і захищати свої права і свободи» [14, с. 175].

Та найважливіше в державотворенні України – це будівництво власної правової держави. На жаль, за 30 років державного будівництва в Україні суттєвих змін у цьому процесі не відбулося, як вже було вказано раніше. Тому українські юристи змінили напрямок побудови такої держави, через активне запровадження в правове життя принципу верховенства права, адже «порівняно часто «верховенство права» і «правова держава» в літературі розглядаються як феномени, однакові за змістом: «Rechtsstaat – правова держава вважається «сучасним німецьким варіантом «Rule of law» – верховенства права або навпаки», вказав М. І. Козюбра [15, с. 149].

На його думку, «залишається безсумнівним той факт, що утвердження верховенства права і функціонування правової держави можливі за умов, коли в суспільстві послідовно і неухильно втілюються в життя такі вимоги:

1. «Природні, невід'ємні та невідчужувані права і свободи людини набувають вирішального значення у відносинах між нею і державною владою» [15, с. 156].

2. «Принцип розподілу влади, який передбачає існування відносно самостійних і незалежних одна від одної різновидів (напрямів) влади – законодавчої, виконавчої, судової і встановлення між ними таких взаємовідносин, які унеможливили б узурпацію всієї державної влади або більшої її частини в руках одного органу держави (навіть якщо цей орган є колегіальний і обраний демократичним шляхом), а тим більше в руках однієї особи» [15, с. 157].

3. «Обмеження дискреційних повноважень, тобто прийняття рішень державними органами та посадовими на власний розсуд» [15, с. 159].

4. «Верховенство Конституції – одна з вирішальних складових верховенства права і правової держави» [15, с. 160].

5. «Принцип визначеності означає вимогу чіткості підстав, цілей і змісту нормативних приписів, особливо тих із них, що адресовані безпосередньо громадянам. Вони повинні мати можливість передбачати наслідки своєї поведінки» [15, с. 164].

6. «Принцип пропорційності регламентує співвідношення між поставленою метою та засобами і способами її досягнення. В основу цього принципу покладена ідея, згідно з якою загальний інтерес, яким керується держава, не може бути таким, що придушує свободу окремої особи» [15, с.166].

7. «Принцип правової безпеки і захисту довіри громадянина до свого правового становища» [15, с.168].

8. «Незалежність суду і суддів» [15, с. 169].

Висновки. Отже, вищевказані вимоги, сформульовані М. І. Козюброю, окреслюють основні напрямки утвердження і розвитку правової держави через впровадження принципу верховенства права.

Тому для перенесення побудови правової держави у практичну площину доцільно деталізувати вищевказані вимоги. По-перше, права й свободи особи необхідно вважати основою, а не результатом права країни. Переконаливо доводити, що свобода громадян є вищим принципом правової держави. Офіційне сприйняття європейських стандартів прав людини та їхнє закріплення у чинній Конституції перетворять їх на частину культури й ментальності, насамперед української еліти. По-друге, принцип розподілу влади «став догмою конституційного права», він знайшов закріплення у конституціях всіх сучасних правових держав. Йде мова не про відокремлення одного різновиду (гілки) влади від іншої, а «про їх збалансування, взаємний контроль. Жодний різновид влади не повинен мати переваг над іншим. Жодний різновид не має бути позбавлений повноважень, необхідних для виконання своїх конституційних функцій». Розподіл влади необхідно досягти за рахунок закріплення у Конституції спеціальних функцій органів законодавчої, виконавчої, судової влади; визначення «відмінностей у порядку формування зазначених органів і термінів їх повноважень; встановлення чіткої системи «стримування і противаг», тобто окреслити конкретні методи і форми, які дозволяють стримати або нейтралізувати дії іншого різновиду влади» [15, с. 158]. По-третє, обмеження дискреційних повноважень є складовою верховенства права і правової держави тому передбачає підпорядкування як держави, так її органів утвердженню й забезпеченню прав і свобод людини. Це означає, що для уточнення, деталізації конституційних положень часто виникає потреба у певних дискреційних повноваженнях у процесі прийняття управлінських рішень. Тому такі права й обов'язки мають визначатись тільки законами, а не підзаконними актами органів виконавчої влади. Під «обмеженням дискреційних повноважень розуміється, що жодний орган виконавчої влади не тільки не може сам визначати свої особисті повноваження, а й визначати їх для підпорядкованих йому органів» [15, с. 160]. По-четверте, крізь всю Конституцію України проходить ідея, що Основний Закон України є «Біблія правового життя». «Орієнтація на невід'ємні, невідчужувані права людини, що закріплені у другому розділі Конституції, як на правове джерело – одна з найхарактерніших рис чинної Конституції». Доцільно зазначити, що принцип верховенства права передбачає не тільки визнання, а й обов'язкове їх дотримання і забезпечення державою. Ця вимога принципу закріплена у ст. 3 чинної Конституції України, де зазначено: «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість її діяльності, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави» [1]. Положення чинної Конституції закріпили, що «при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод». Це означає, що законом такі обмеження не можуть бути встановлені, якщо цього не передбачає чинна Конституція. У Конституції «містяться також механізми, які унеможливають зниження її правового рівня». Так, «ст. 157 закріпила норму, яка регламентує, що Конституція не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини, громадянина, а ст.159 – що законопроект про внесення змін до Конституції розглядається ВР України лише за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту ст. 157» [15, с. 161]. Але найважливіше у цьому процесі – це підвищити рівень, ефективність неухильного дотримання норм чинної Конституції України як базового, фундаментального політико-правового акта України. Тут доцільно пам'ятати, що впровадження принципу верховенства права – це забезпечення верховенства Конституції у правовому житті українців. По-п'яте, запровадження принципу визначеності передбачає, що «будь-яка норма не може вважатися «законом», якщо вона не сформована з достатньою чіткістю, щоб громадянин самостійно або з професійною допомогою міг передбачити наслідки, до яких можуть призвести конкретні дії». Для впровадження цього принципу в життя важливої ролі набуває судова практика. Тож-бо, тут багато залежить від професіоналізму суддів, загалом від правової культури, спільних уявлень про правові цінності, загальних знань і умінь застосовувати принципи права, володіння широким арсеналом як традиційних, так і сучасних методів тлумачення юри-

дичних текстів» [15, с. 165]. По-шосте, принцип пропорційності визнається «неписаним конституційним принципом», що походить з принципу верховенства права й природи основних прав, оскільки відображає загальне право на свободу громадянина від держави. Принцип пропорційності зводиться до такого: «будь-які обмеження основних прав і свобод можливі тільки на підставі закону у передбачених конституцією (чи міжнародно-правовими документами) цілях та лише у межах, що є необхідними для нормального функціонування демократичного суспільства; такі обмеження мають застосовуватись тільки у випадках, якщо не існує менш обтяжливих заходів, засобів запобігання порушенням прав і свобод інших осіб та забезпечення публічних інтересів; наслідки заходів, які обмежують реалізацію прав і свобод, не повинні бути надмірними та суворо обумовлюватися метою, що переслідується» [15, с. 167]. По-сьоме, «однією із найважливіших складових верховенства права та правової держави є принцип правової безпеки і захисту довіри громадянина до надійності свого правового становища. ... Мета цього принципу поставити заслін порушенню прав і свобод людини з боку влади. Спрямованість цього принципу – це робити його важливою гарантією безпеки людини, її довіри до держави» [15, с. 168]. Саме на це спрямований принцип, що «закон зворотної сили не має», що закріплений у ст. 58 чинної Конституції України. По-восьме, «ефективний захист прав і свобод людини від зловживань з боку законодавчої, виконавчої влади та інших порушень, утвердження принципів правової держави та верховенства права можливі лише за умов сильної, незалежної і неупередженої судової влади. ... У цивілізованому суспільстві суду належить центральне місце у забезпеченні принципу верховенства права (правової держави). Адже, саме він уособлює справедливість, ставить «останню крапку» в пошуку і утвердженні права. ... Загалом, позитивно оцінюючи значимість судової влади в утвердженні принципу верховенства права, доречно зауважити, що концентрація влади в руках певної групи (суддів, зокрема) перетворює верховенство права на верховенство суддів, що входить в суперечку з принципом розподілу влади. Тому реформування судової системи, яке давно назріло, вимагає колективних зусиль громадськості, всіх гілок влади, наукових установ. При цьому, така реформа не має обмежитись виключно системою судоустрою, а й охопити комплекс заходів, спрямованих на зміцнення гарантій на судовий захист, забезпечення доступного і справедливого правосуддя» [15, с. 171].

Таким чином, підвищуючи ефективність впровадження принципу верховенства права, ми будемо поліпшувати розбудову правової держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Основний Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.11.2023).
2. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012. 492 с.
3. Левчук В. Д. Поняття та ознаки правової держави. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. Харків, 2019. С. 121–123.
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Львів : Край, 2017. 222 с.
5. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Атіка, 2005. 592 с.
6. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. ; за ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 320 с.
7. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : ученик / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2011. 436 с.
8. Кельман М. С., Котуха О. С., Коваль І. М. Загальна теорія держави і права : навч. Підручник. Тернопіль, 2018. 804 с.
9. Загальна теорія держави і права: [Підручник для юридичних спеціальностей ЗВО] / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, А. А. Богачова та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.
10. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. 4-те вид. стереотипне. Київ : Алерта, 2021. 528 с.
11. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2006. 656 с.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окре-

ними положеннями Конституції України від 25 січня 2012 р., № 3-рп/2012. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text> (дата звернення 8 грудня 2023 р.).

13. Велика українська енциклопедія : у 20 т. Т. 3. Загальна теорія права / редкол. О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право. 2017. 952 с.
14. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти) : навч. посіб. для студентів ЗВО. 3-є вид., змін. й доп. Тернопіль : ЗУНУ, 2020. 524 с.
15. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2008. 728 с.

References

1. *Konstytutsiia Ukrainy: Osnovnyi Zakon vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. Redaktsiia vid 01.01.2020. [Constitution of Ukraine: Basic Law of June 28, 1996. Edited as of January 1, 2020].* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
2. Oborotov, Yu. M., Zavalniuk, V.V., Dudchenko, V.V. ta in. (2012). *Aktualni hrani zahalnoteoretychnoi yurysprudentsii [Current aspects of general theoretical jurisprudence]*; ed. Yu.M. Oborotova. Odesa: Feniks [in Ukrainian]
3. Levchuk, V. D. (2019). Poniattia ta oznaky pravovoi derzhavy [Concepts and signs of the rule of law]. *Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoryko-pravovi problemy - Law enforcement function of the state: theoretical-methodological and historical-legal problems.* Kharkiv, 121-123 [in Ukrainian]
4. Rabinovych, P. M. (2017). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy [Basics of the general theory of law and the state]*. Lviv: Krai [in Ukrainian]
5. Kotiuk, V. O. (2005). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [The general theory of the state and law]*. Kyiv : Atika [in Ukrainian]
6. Kolodii, A.M., Kopeichykov, V.V., Lysenkov, S.L. ta in. (2001). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [The general theory of the state and law]*; ed. V.V. Kopeichykova. Kyiv : Yurinkom Inter [in Ukrainian]
7. Oborotov, Yu. N. (Eds.). (2011). *Obshcheteoretycheskaia yurysprudentsiia [The general theoretical jurisprudence: training course]*. Odesa: Fenyks [in Russian]
8. Kelman, M.S., Kotukha, O.S. & Koval, I.M. (2018). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [The general theory of the state and law]*. Ternopil [in Ukrainian]
9. Tsvik, M. V., Tkachenko, V. D., Bohachova, A. A. ta in. (2002). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [The general theory of the state and law]* / ; ed. M.V. Tsvika, V.D. Tkachenka, O.V.Petryshyna. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]
10. Skakun, O. F. (2021). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law]*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian]
11. Skakun, O. F. (2006). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law]*. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian]
12. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam pravlinnia Pensiinoho fondu Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statti 1, chastyn pershoi, druhoi, tretoi statti 95, chastyny druhoi statti 96, punktiv 2, 3, 6 statti 116, chastyny druhoi statti 124, chastyny pershoi statti 129 Konstytutsii Ukrainy, punktu 5 chastyny pershoi statti 4 Biudzhetnoho kodeksu Ukrainy, punktu 2 chastyny pershoi statti 9 Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy v systemnomu zviazku z okremymy polozhenniamy Konstytutsii Ukrainy vid 25 sichnia 2012 r., № 3-рп/2012 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of the board of the Pension Fund of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of Article 1, parts one, two, three of Article 95, part two of Article 96, points 2, 3, 6 of Article 116, part two of Article 124, part one Article 129 of the Constitution of Ukraine, Clause 5 of the first part of Article 4 of the Budget Code of Ukraine, Clause 2 of the first part of Article 9 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine in systematic connection with certain provisions of the Constitution of Ukraine dated January 25, 2012, No. 3-pn/2012].* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text> [in Ukrainian]
13. Petryshyn, O. V. (Eds.) (2017). *Velyka ukrainska entsyklopediia. (Vols. 1-20). T.3. Zahalna teoriia prava [General theory of law]*; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Nats. yuryd. un-t im. Iaroslava Mudroho. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]

14. Kravchuk, M.V. (2020). *Teoriia derzhavy i prava (oporni konspekty) [Theory of the state and law (reference notes)]*. Ternopil: ZUNU [in Ukrainian].
15. Tsvik, M. V. & Petryshyn, O. V. (Eds.) (2008). *Pravova systema Ukrainy: istoriia, stan ta perspektyvy. (Vols. 1-5). T.1 Metodolohichni ta istoryko-teoretychni problemy formuvannia i rozvytku pravovoi systemy Ukrainy [Methodological and historical-theoretical problems of the formation and development of the legal system of Ukraine]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.12.2023